

УДК 159.9

Я. Мацегора, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник (ORSID 0000-0001-6103-1466)

О. Колесніченко, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник (ORCID 0000-0001-6406-1935)

І. Приходько, доктор психологічних наук, професор (ORCID 0000-0002-4484-9781)

М. Байда, старший науковий співробітник (ORCID 0000-0001-7658-4709)

Науково-дослідна лабораторія морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ науково-дослідного центру службово-бойової діяльності НГУ

Національна академія Національної гвардії України

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ЦІННОСТЕЙ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ З ПОСТТРАВМАТИЧНИМИ СТРЕСОВИМИ РЕАКЦІЯМИ

За результатами проведеного дослідження визначено особливості військових цінностей у військовослужбовців-учасників бойових дій, у яких спостерігаються посттравматичні стресові реакції. У дослідженні прийняли участь військовослужбовці-учасники бойових дій, яких було поділено на дві групи: військовослужбовці, які мають ознаки посттравматичних стресових реакцій – 61 особа; та військовослужбовці, які не мають виражених посттравматичних стресових реакцій – 277 осіб. Вік учасників дослідження від 20 до 55 років.

Визначено, що військові цінності не дозволяють надійно передбачити посттравматичні стресові реакції у військовослужбовців-учасників бойових дій, проте не можна нехтувати їх роллю у регулюванні взаємин військовослужбовців, які мають ознаки посттравматичних стресових реакцій.

У військовослужбовців, які мають ознаки посттравматичного реагування, в ієрархії цінностей є виражена векторність від тріади сміливості, як уявлення про гідне поведіння військовослужбовця, до тріади усвідомлення власної нестачі сил для здійснення протидії, власної ненадійності для оточуючих. Психологічна травматизація значно вплинула на структуру військових цінностей військовослужбовців, зробивши їх ненадійною ланкою військової команди. Так, їх структура цінностей, яка має регулювати професійну діяльність, відбиває їх зосередженість на травматичних аспектах – для них реалізація сміливості є виходом за межі уявлень про власні можливості, а професійність асоціюється із здоланням труднощів. Вони вважають, що пережитий досвід дозволяє їм керуватися власними уявленнями про обов'язок перед військовою командою, діяти на свій розсуд.

Відсутність в структурі цінностей військовослужбовців з ознаками посттравматичних стресових реакцій на відміну від військовослужбовців, у яких після участі в бойових діях збережене психічне здоров'я, фактору, що дозволяє бути відповідним змінам, вірогідно також посилює травматичний ефект дії бойових стресорів.

Ключові слова: цінності, психологічна травматизація, військовослужбовець, службово-бойова діяльність, бойовий досвід, цінності, посттравматичний стресовий розлад.

Вступ. Цінності в професійній сфері виконують ряд важливих функцій, зокрема функції ідентифікації з професійною групою, групової консолідації та адаптації на основі узагальнення набутого досвіду (Kolesnichenko, Prykhodko, Matsehora, Bolshakova, Bilyk, Storozhuk, Lazor, Trybulkevych, 2022) [1]. Проте, досвід військовослужбовців, які приймали участь у бойових діях, досить часто є травматичним, таким, що руйнує звичні уявлення про себе, свою професійну роль. Усвідомлення цього досвіду веде до змін стосунків з оточуючим світом, до змін ставлення до своєї професії та ролі захисника своєї Батьківщини (Колесніченко, 2018; Приходько 2013) [2; 3].

Аналіз існуючих досліджень і публікацій. Майже десятиліття тому німецькі дослідники, турбувалися, що емпіричні вивчення особливостей ціннісних орієнтацій у військовослужбовців, які після розгортань мають ознаки посттравматичних стресових розладів є дуже обмеженими, попри те, що «чітко визначені і обмежені у часі фактори стресу, які пов'язані із розгортанням забезпечують ідеальні наукові умови». Наявні на той час дослідження (Müller, Forstmeier, Wagner, & Maercker, 2011; Maercker, Mohiyeddini, Müller, et al., 2009) зв'язку посттравматичної симптоматики і особистих цінностей стосувалися жертв злочинів і людей з розладами адаптації після критичних життєвих обставин [4; 5]. Втім, сформулювавши тему вивчення цінностей при посттравматичних стресових розладах у

військовослужбовців, пов'язаних з участю в бойових діях, Zimmermann, Firnkes, Kowalski, Backus, Siegel, Willmund та Maercker (2014) зосереджуються на особистих цінностях і не звертаються до специфічних військових цінностей [6].

Згодом з'явився ряд досліджень (Molendijk, Kramer, Verweij, 2018; Williamson, Murphy, Stevelink Allen, Jones, 2020), в яких вивчення цінностей у військовослужбовців, які пережили травматичні події, пов'язано із диференціацією посттравматичного стресового розладу та моральної травми [7; 8]. Вивчення моральної травми у військовослужбовців, як такої, що передбачає відмінні від ПТСР терапевтичні підходи, є актуальним і понині, зокрема і для військових психологів України.

У 2019 році британські дослідники Williamson, Murphy, Stevelink Allen, Jones (2020), провівши якісне дослідження з використанням напівструктурованого інтерв'ю встановили, що ветерани, які зіштовхнулися зі РМІЕ (потенційно морально шкідливою подією), пережили дисонанс – зокрема, їх військові і цивільні цінності зіштовхнулися, що викликало значний психологічний стрес [8]. Продемонструвавши, що військові цінності, які забезпечують виживання і ефективність дій в бойових умовах, можуть приходити у протиріччя з цивільними, що стає додатковим джерелом стресу, Williamson, Murphy, Stevelink, Allen, Jones та Greenberg (2020), не вивчають як окремий

предмет дослідження зміни у військових цінностях при психологічній травматизації військовослужбовців [8].

Мета дослідження – визначити особливості військових цінностей у військовослужбовців-учасників бойових дій, у яких спостерігаються посттравматичні стресові реакції.

Результати. Для визначення наявності посттравматичного стресового реагування було використано Міссісіпську шкалу (Keane, Caddell, Taylor, 1988) [9]. За допомогою цього опитувальника вибірку дослідження – військовослужбовців-учасників бойових дій поділено на дві групи: військовослужбовці, які мають ознаки посттравматичних стресових реакцій (78 та більше балів за Міссісіпською шкалою) – 61 особа; та військовослужбовці, які не мають виражених посттравматичних стресових реакцій (менше 78 балів за Міссісіпською шкалою), – 277 осіб.

Для визначення військових цінностей було використано спеціально розроблений опитувальник.

Наприкінці 2021 року на основі уявлень про військові цінності, які існують у збройних формуваннях України; етичних кодексів військовослужбовців європейських країн [10; 11; 12; 13]; а також з врахуванням історичних відомостей про козацький етичний кодекс воїна; наявності правоохоронних і бойових функцій у професійній діяльності військовослужбовців НГУ; та нового досвіду участі у гібридній війні та протидії чисельно переважаючому супротивнику було розроблено «Анкету визначення військових цінностей військовослужбовців Національної гвардії України». В

Анкеті сформульовано перелік із 11 узагальнених цінностей і викладено їх зміст.

Військовослужбовцю необхідно було оцінити важливість цінностей із цього переліку використовуючи шкалу, в якій 0 – найменш важлива і необхідна цінність для військової служби, 10 – найбільш важлива та необхідна цінність для військової служби. Бали не мали повторюватися.

У запропонованому для оцінювання переліку узагальненні військові цінності об'єднують ряд цінностей, що описують досвід виконання службово-бойової діяльності військовослужбовцями:

1. Бути фізично сміливим – здатним контролювати свій страх, проявляти мужність у ситуаціях ризику отримання травм та загибелі; бути готовим віддати життя за свою Батьківщину, побратима.

2. Бути морально сміливим – знаходити в собі сили чинити правильно, справедливо, не бути байдужим до несправедливості, горя і страждань тих, кого Ви, як правоохоронці маєте захищати; бути людяним, гуманним, бути прикладом для наслідування.

3. Бути дисциплінованим – керуватися законними вимогами командира та Статутами; виконувати наказів командира є підставою впевненості кожного члена підрозділу, що його не підведуть, зроблять частину своєї справи точно і вчасно, це основа злагодженості дій підрозділу, основа ефективної взаємодії з іншими підрозділами, це основа об'єднання сил для досягнення спільного результату.

4. Бути самодисциплінованим – виконувати свою роботу без нагадувань, відповідати високим стандартам професіоналізму і моралі,

щоб побратими могли довіряти Вам та покладатися на Вас, знати, що ви не схибите, не зрадите, не підведете; зробіть вірний вибір, зможете контролювати свій страх.

5. Бути чесним – таким, якому цілковито можуть довіряти побратими; не приховувати свої недоліки від побратимів, а виправляти їх, постійно професійно вдосконалюватися, розвиватися. За потреби бути здатним просити і приймати допомогу від побратимів, щоб позбавитися від вад, недоліків особистого розвитку і професійної підготовки. Повідомляти про виниклі конфлікти інтересів, про зміни вашого фізичного чи психічного стану, щоб керівник та побратими могли це врахувати при виконанні поставленого завдання, знали в якій мірі можуть покластися на Вас. Не чинити та не приховувати незаконні і аморальні дії побратима, так як це потенційно може стати підставою для шантажу, недовірі, відчуття провини і, як наслідок, зруйнує команду, поставить під загрозу життя інших побратимів та виконання завдання. Не поширювати неправдиву інформацію про себе, побратимів, свій підрозділ тощо.

6. Бути гідним – відповідати моральним і професійним вимогам, стандартам професії. Керуватися власним сумлінням, наслідувати принципи козацького лицарства. Постійно професійно вдосконалюватися, набувати необхідні професійні знання і навички. Залишатися відкритим до нового професійного досвіду, не зупинятися у власному саморозвитку, бути самокритичним. Бути вільним від образ, задрощів, інтриг.

7. Бути членом команди – бути здатним покладатися на побратима,

довіряти товаришу по зброї; бути таким, на якого можуть покластися побратими (компетентним, чесним, вірним, дисциплінованим, передбачуваним для товариша); поважати побратимів і командира, чітко виконувати накази, так як вони є основою керованості підрозділу, основою зосередження сил всього підрозділу на виконанні завдання та коригування сил різних підрозділів; використовувати гумор для підтримки і стимуляції розвитку побратимів, а не для їх приниження; не допускати дискримінації товаришів по зброї за національністю, расою, статтю тощо; бути прикладом і помічником для новобранців. Бути лояльним до своєї команди не значить, що Ви маєте прикривати незаконні чи аморальні дії побратимів, так як такі дії роблять вразливими Вас і Вашу команду до маніпуляцій, шантажу з боку протидіючої сторони. Ваші дії не мають кидати тінь на Ваш підрозділ, Ваших побратимів. Керуватися принципом – «На першому місці побратими, потім завдання (місія), потім власні інтереси». Пам'ятати, що військова справа – командна робота, вона ефективна, коли кожен виконує свою частину роботи у повному обсязі.

8. Бути вірним – бути вірним військовій присязі - не зраджувати членів своєї команди; не приймати участь у будь-яких діях, які можуть нашкодити товаришам по зброї, не надавати ніякої інформації країнам, що є нелояльними до України, не виказувати суджень, що можуть порочити честь і гідність української армії (Національної Гвардії), шкодити її репутації; бути вірним українському народу – бути вірним принципам незалежності, демократії, захисту прав і свобод народу України; бути

вірним традиціям українського народу, наслідувати традиції українського козацтва; захищати Україну та спосіб життя українців, служити інтересам українського народу; бути вірним собі – не зраджувати собі, своїм принципам, бути надійним, цілісним, передбачуваним для побратимів (як основа для ефективної взаємодії)

9. Бути стійким – не здаватися ворогу, поки є сили і можливості чинити супротив самому чи поки є сили і можливості чинити супротив хоч у одного із Ваших товаришів по зброї; не приймати милості від ворога. Стійко переносити усі труднощі служби (в тому числі не жалітися, не поширювати інформацію про побутові труднощі, навантаження, так як це може бути використано для маніпуляцій з боку протидіючих сил, підривати імідж військової служби).

10. Бути вільним – брати відповідальність за свої дії, бути здатним до самостійного мислення та прийняття рішень, відстоювання і збереження своєї точки зору, реалізовувати власні цінності та принципи, не піддаватися на маніпуляції, шантаж тощо.

11. Бути професійним – виконувати поставлені завдання на високому професійному рівні, постійно набувати, вдосконалювати

професійні знання, вміння, навички, володіння особистою зброєю; підтримувати фізичну форму на рівні, який не завадить виконанню поставлених завдань. Підтримувати свою поінформованість про сучасне озброєння, тактику, в тому числі і ті, що використовує ворог. Набувати і ділитися професійним досвідом з побратимами, бути сприйнятливим до професійного досвіду інших.

У 2022 році було опубліковане дослідження (Мацегора, Приходько, Колесніченко), яке показує особливості цих цінностей у військовослужбовців з різним військово-професійним статусом [14].

Порівняння цінностей в досліджуваних групах здійснювалось за допомогою t-критерію Стьюдента. Для визначення структури ціннісної сфери було використано процедуру факторного аналізу. Для визначення ролі цінностей у розвитку посттравматичного реагування було використано регресійний аналіз. Статистичний аналіз проводився за допомогою статистичного пакету SPSS 22.

Узагальнені результати оцінювання військових цінностей (середні значення та ієрархія) в порівнюваних групах наведено у таблиці 1.

Табл.1. Середні значення та ієрархія військових цінностей у військовослужбовців – учасників бойових дій з ознаками посттравматичних стресових реакцій та без них

Військові цінності	Групи		Значущість розбіжностей	
	Військовослужбовці без ознак ПТСР	Військовослужбовці з ознаками ПТСР	$t_{кр}$	p

Табл.1. (Продовження)

	Середні значення	Ранг	Середні значення	Ранг		
фізична сміливість	5,77±2,99	2	6,41±2,63	2	1,66	0,1
моральна сміливість	6,09±3,09	1	6,52±2,91	1	1,03	-
дисциплінованість	5,03±3,11	6,5	5,30±3,07	6	0,62	-
самодисциплінованість	4,90±2,89	8	4,44±3,00	9	1,08	-
чесність	5,12±2,89	5	5,52±3,08	4	0,93	-
гідність	4,68±2,89	9	6,19±3,22	3	3,37	0,01
командність	5,59±2,91	4	5,41±2,93	5	0,43	-
вірність	5,73±3,13	3	4,85±3,00	8	2,05	0,05
стійкість	4,52±3,04	10	4,15±2,32	10	1,07	-
воля	3,50±3,29	11	3,15±3,07	11	0,81	-
професійність	5,03±3,47	6,5	4,93±3,34	7	0,21	-

Як видно із наведених даних військовослужбовці, які мають ознаки посттравматичних стресових реакцій, та військовослужбовці без ознак ПТСР мають досить подібні ієрархії військових цінностей. Так, в обох групах перші позиції належать «Сміливості (фізичній та моральній)», а найменші бали має «Воля».

Проте, військовослужбовці з ознаками ПТСР мають дещо більш виражену ієрархічність даних, що вірогідно є відбиттям їхньої більшої категоричності оцінювання. Так в цій групі діапазон середніх даних від 6,41±2,63 при оцінюванні «Моральної сміливості» до 3,15±3,07 при оцінюванні «Волі». В контрольній групі діапазон оцінювання від 6,09±3,09 до 3,50±3,29. Ця категоричність оцінювання проявляється більше на початку ієрархії. Так, при оцінюванні «Фізичної сміливості», попри подібність рангів (другий в обох порівнюваних групах), розбіжності в оцінюванні сягають рівня тенденції до статистичної значимості ($p \leq 0,1$).

Крім категоричного ставлення щодо важливості сміливості, в тому числі і фізичної (не лише на словах, а

й у реальних справах), військовослужбовці з ознаками посттравматичного реагування характеризуються більш високими оцінками (6,19±3,22) і рангом (3) «Гідності». У контрольній групі ця цінність посідає 9 позицію з оцінками – 4,68±2,89; $t=3,37$; $p \leq 0,01$. Саме триада – моральна та фізична сміливість і гідність з оцінками понад 6 умовних балів у військовослужбовців, як мають ознаки посттравматичних стресових реакцій, значно піднесена над усіма іншими цінностями. У військовослужбовці без ознак ПТСР немає такого вираженого відриву перших трьох позицій від інших цінностей. Крім того, в контрольній групі третю позицію посідає «Вірність» (5,73±3,13), яка в групі військовослужбовців з посттравматичним реагуванням має лише 8 ранг з оцінками – 4,85±3,00; $t=2,05$; $p \leq 0,05$.

Як бачимо в порівнюваних групах «Гідність» та «Вірність» мають протилежні позиції в ієрархії цінностей.

Як бачимо, із наведених даних, військовослужбовці з ознаками

посттравматичних стресових реакцій відносно низько оцінюють такі цінності, як «Вірність» та «Самодисципліна». Цікавим є те, що обидві ці цінності переважно були сформульовані з використанням заперечення (з використанням частки «не») – не схибити, не зрадити, не підвести товариша тощо. І разом зі «Стійкістю» ці три цінності, утворюють тріаду штучного знецінення («Вірність» ($4,85 \pm 3,00$; 8 ранг), «Самодисциплінованість» ($4,44 \pm 3,00$; 9 ранг) та «Стійкість» ($4,15 \pm 2,32$; 10 ранг)). Таке знецінення може бути наслідком усвідомлення невпевненість у своїй надійності для побратимів, можливості стати опорою для інших; про їх критичне оцінювання наявних у них сил, ресурсів для тривалих дій, дій на грані людських можливостей.

Зазначимо, що остання цінність «Воля», яка має 11 ранг значно відстоїть від цієї тріади «ненадійності» – $3,15 \pm 3,07$, що характерно і для військовослужбовців і без ознак психологічної травматизації. І хоча для українського менталітету «Воля» має сакральне значення, цілковита індивідуальна відповідальність за прийняті рішення і здійсненні дії є мало характерною для військовослужбовців – як представників групової форми професійної діяльності.

Для уточнення наведених даних визначимо структуру військових цінностей у військовослужбовців обох порівнюваних груп. Результати факторного аналізу даних оцінювання військових цінностей у військовослужбовців, які не мають ознак посттравматичних стресових реакцій наведено у таблиці 2.

Табл.2. Структура військових цінностей у військовослужбовців, які не мають ознак посттравматичних стресових реакцій

Змінні	Фактори				
	1	2	3	4	5
гідність	-0,027	-0,010	-0,079	-0,080	0,984
командність	0,819	-0,140	0,272	0,179	0,087
вірність	0,794	0,307	-0,130	-0,174	-0,141
стійкість	0,085	0,113	0,961	0,045	-0,083
воля	0,072	0,957	0,114	0,070	-0,006
професійність	0,010	0,065	0,046	0,977	-0,081

Ця факторна структура описує 90,58% дисперсії ознак.

Перший фактор має найбільшу вагу 21,91%. У інших факторів вага приблизно однакова від 17,44 до 16,82%. Зміст першого фактору визначають такі змінні, як «Командність» (0,819) та «Вірність» (0,794). Цей фактор було позначено як усвідомлена цінність командності. Вага цього фактору ще раз

підтверджує, що військовослужбовці усвідомлюють важливість і цінують роботу в команді, усвідомлюють свою силу, як групового утворення.

Другий фактор (17,44%) щільно пов'язаний зі змінною «Воля» (0,957). Цікаво, що зміст цього фактору уточнює змінна «Вірність» (0,307). Враховуючи, що фактор командності задає певний напрямок інтерпретації структури військових цінностей у

військовослужбовців, які не мають ознак психологічної травматизації, цей фактор було проінтерпретовано, як власна відповідальність за прийняті рішення та вчинені дії перед своїми побратимами.

Зміст третього фактору, вага якого – 17,26%, співвідноситься зі змінною «Стійкість» (0,961). Деяке уточнення в його зміст вносить змінна «Командність» (0,272). Цей фактор позначено, як усвідомлення важливості триматися до кінця (бути стійким), щоб не підвести своїх побратимів.

Четвертий фактор (17,16%) практично цілком визначається змінною «Професійність» (0,977), зворотний полюс цього фактору позначає змінна «Вірність» (-0,174). Цей фактор було позначено, як здатність діяти в інтересах справи, попри особисту прихильність.

П'ятий фактор (16,82%) співвідноситься зі змінною «Гідність» (0,984), такі змінні, як «Вірність», «Стійкість», «Воля» та «Професійність» мають слабкий зворотний зв'язок з цим фактором. Цей фактор було позначено, як здатність до усвідомленого ставлення до відповідності заданим нормам і стандартам професії та моралі, яка передбачає здатність до їх розвитку, відкритість новому, здатність до самокритичності. Наявність цього фактору в структурі військових цінностей дозволяє бути відповідним змінам, які відбуваються під час таких переламних подій, як війна.

У таблиці 3 наведено результати факторного аналізу оцінок військових цінностей наданих військовослужбовцями, у яких діагностуються посттравматичні стресові реакції.

Табл.3. Структура військових цінностей у військовослужбовців, які мають ознаки посттравматичних стресових реакцій

Змінні	Фактори			
	1	2	3	4
фізична сміливість	0,782	-0,205	0,242	-0,090
моральна сміливість	0,887	-0,210	-0,046	0,028
дисциплінованість	0,194	-0,196	0,194	-0,697
самодисциплінованість	-0,246	-0,268	0,772	0,055
гідність	-0,763	-0,304	0,075	-0,091
командність	0,255	-0,225	0,109	0,806
вірність	-0,357	-0,032	-0,804	0,155
стійкість	-0,192	0,815	-0,066	0,173
професійність	0,067	0,810	-0,141	-0,179

Ця факторна структура описує 73,30% дисперсії ознак.

Перший фактор має значно більшу вагу порівняно з іншими – 25,70%. Його зміст визначають такі змінні, як «Моральна» (0,887) та «Фізична сміливість» (0,782). Зворотний полюс цього фактору

співвідноситься із змінною «Гідність» (-0,763). Певне уточнення в зміст фактору вносить і зворотний зв'язок зі змінною «Вірність» (-0,357). Цей фактор було позначено, як сміливість понад усе (понад розумну обережність, наявні обов'язки перед іншими, наприклад, перед родиною,

тощо), як розрив звичних уявлень про свої можливості, звичних стандартів свого життя.

Другий фактор (18,45%) співвідноситься зі змінними «Стійкість» (0,815) та «Професійність» (0,810). Цікаво, що усі інші змінні, які представлені в структурі після процедури спрощення мають з цим фактором зворотній зв'язок. Цей фактор відбиває уявлення психологічно травмованих військовослужбовців про те, що виконання професійних обов'язків вимагає від них дій на грані власних можливостей, вимагає стійкого здолання труднощів служби. В їхній свідомості професія асоціюється насамперед зі здоланням труднощів служби.

В змісті першого та другого факторів відбивається уявлення психологічно травмованих військовослужбовців про здійснення дій на межі власних можливостей, власних уявлень про можливе.

Позитивний полюс третього фактору (15,36) співвідноситься зі змінною «Самодисциплінованість» (0,804), а негативний – «Вірність» (-0,772). Цей фактор підкреслює, що військовослужбовці які мають ознаки психологічної травми, керуються власними уявленнями про обов'язки перед іншими, вважають, що краще знають, як треба робити, що є кращим для інших.

Четвертий фактор (13,79%) також має виражену полюсність, яку задають змінні «Командність» (0,806) та «Дисциплінованість» (-0,697). Як видно у свідомості цих військовослужбовців прихильність побратимам стає вище за військову дисципліну. Це свідчить про те, що у свідомості травмованих військовослужбовців, відбувається

розшарування військового колективу, відділення побратимів від військового керівництва та його вимог.

Зміст третього та четвертого фактору свідчить про те, що психологічно травмовані військовослужбовці вважають, що їх досвід дає їм право самим вирішувати, що краще для інших, як краще треба вчинити для досягнення поставленого бойового завдання (а можливо і мають свої уявлення про «правильний» зміст цього завдання), що робить їх мало керованими, такими на яких складно покласти товаришам по зброї в бойових умовах.

Зазначимо також, що на відміну від попередньої розглянутої факторної структури, в структурі військовослужбовців, які мають ознаки посттравматичного реагування, відсутній фактор, який забезпечує відповідність ситуації, гнучкість адаптації до змін, що, вірогідно також посилює травматичний ефект дії бойових стресорів.

Для визначення впливу окремих військових цінностей у розвиток посттравматичного реагування було укладено рівняння регресії:

$$ПТСР = 71,396 - 0,823 * СД + 1,37 * Ч - 0,926 * Ві + 0,725 * Во + 0,93,$$

де, ПТСР - показник відповідний Міссісіпській шкалі, 71,396 – константа, СД – «Самодисциплінованість», Ч – «Чесність», Ві – «Вірність», Во – «Воля», 0,93 - помилка оцінювання.

Нажаль, укладене рівняння регресії показало, що оцінюванні в дослідженні військові цінності не дозволяють надійно передбачити посттравматичні стресові реакції, так як воно має значну помилку оцінювання ($e=0,93$), проте задовільні показники статистичної достовірності

моделі та статистично значимі регресійні коефіцієнти дозволяє здійснити змістовну інтерпретацію укладеного рівняння. Так, такі цінності, як «Самодисципліна» та «Вірність» зменшують посттравматичні стресові реакції, а «Чесність» та «Воля», навпроти, сприяють набуттю ознак ПТСР. Вірогідно, що закладена в цих цінностях дихотомія – бути надійною опорою для своїх побратимів за будь-яких зовнішніх обставин чи бути таким, що орієнтований на рефлексування, виявлення власних недоліків та недоліків у своїх товаришів по зброї – має певне значення у формуванні посттравматичної стресової реакції.

Обговорення результатів.

Розглянуті особливості змін взаємин під впливом розвитку посттравматичних стресових реакцій внаслідок участі військовослужбовців в розгортаннях, бойових діях не раз потрапляли в поле зору дослідників. Так зокрема, Caska-Wallace, Smith, Renshaw та Allen (2019) досліджували вплив ПТСР на подружні стосунки військовослужбовців [15], Ellison, Colvonen, Haller, Norman та Angkaw (2019) визначили, що тяжкість ПТСР є єдиним значимим предиктором агресії у ветеранів [16]. Втім в цих та інших дослідженнях не вивчалася роль цінностей, як регуляторів стосунків, які зазнали змін внаслідок психологічної травми військовослужбовців.

Корейські дослідники Sung, Chang, Lee, Park (2019) встановили, що когнітивна гнучкість може бути захисним фактором потенційного впливу стресу на психологічну адаптацію [17]. Проведене нами дослідження дозволяє припустити, що здатність бути відповідним зміненним

умовам, як елемент структури цінностей також має значну роль у розвитку посттравматичного розладу. Вірогідно, що гнучкість, як загальна характеристика пристосування до зовнішнього середовища, є важливим фактором стійкості до стресу.

Harper, Stanley, Exline, Pargament, Fletcher та Teng (2020) встановили, що сприйняття зради позитивно пов'язане із посттравматичним стресовим розладом. Вони припустили, що механізмом зв'язку потенційно морально шкідливої події (РМІЕ) і симптомами посттравматичного стресового розладу є соціальна роз'єднаність. Ці дослідники наголошують, що вивчення цього механізму є вкрай обмеженими. У вторинному аналізі їм вдалося встановити, що взаємодія зради та сприйнятої соціальної підтримки (значущого іншого та родини) дозволяє передбачити симптоми посттравматичного стресового розладу [18]. В проведеному нами дослідженні було встановлено, що така цінність, як «Вірність» у військовослужбовців з ознаками посттравматичних стресових реакцій має протилежну позицію в ієрархії військових цінностей порівняно із військовослужбовцями, які не мають ознак ПТСР. І хоча формат дослідження не дозволяє зробити висновки щодо того чи було знецінення «Вірності» фактором, що сприяв розвитку ПТСР чи, навпаки, набуття ознак посттравматичних стресових реакцій призвело до знецінення «Вірності», ми також схильні припустити, що «соціальна роз'єднаність» є важливим механізмом розвитку симптоматики ПТСР і є необхідність подальшого вивчення ролі ціннісної регуляції у

реалізації цього механізму. На жаль, проведений нами регресійний аналіз показав недоцільність через велику помилку оцінювання ($e = 0,93$) використання військових цінностей для передбачення посттравматичних стресових реакцій.

На сьогодні поширення набувають дослідження (Avery, McDevitt-Murphy, 2014), які показують, що згуртованість військового колективу пов'язана із меншою тяжкістю посттравматичного стресового розладу [19]. Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати і іншу дослідницьку проблему – психологічно травмовані військовослужбовці можуть зменшувати згуртованість військового колективу, координувати його дій.

Висновки. Проведене дослідження показало, що військові цінності не дозволяють надійно передбачити посттравматичні стресові реакції у військовослужбовців-учасників бойових дій, проте не можна нехтувати їх роллю у регулюванні взаємин військовослужбовців, які мають ознаки посттравматичних стресових реакцій.

У військовослужбовців, які мають ознаки посттравматичного реагування, в ієрархії цінностей є виражена векторність від тріади сміливості, як уявлення про гідне поведіння військовослужбовця, до тріади усвідомлення власної нестачі сил для здійснення протидії, власної ненадійності для оточуючих (певне знецінення «Вірності» «Самодисциплінованості» та «Стійкості»). Крім того, в їх ієрархії військових цінностей «Вірність» та «Гідність» мають протилежні позиції в порівнянні з ієрархією військових

цінностей військовослужбовців, яким вдалося вистояти під дією бойових стрес-факторів.

Психологічна травматизація значно вплинула на структуру військових цінностей військовослужбовців, зробивши їх ненадійною ланкою військової команди. Так, їх структура цінностей, яка має регулювати професійну діяльність, відбиває їх зосередженість на травматичних аспектах – для них реалізація сміливості є виходом за межі уявлень про власні можливості, а професійність асоціюється із здоланням труднощів. Вони вважають, що пережитий досвід дозволяє їм керуватися власними уявленнями про обов'язок перед військовою командою, діяти на свій розсуд.

Вірогідно, що зосередженість на власних недоліках, власній травмованості та на недоліках своїх товаришів, в протигагу пошуку в собі сил для опору дії стрес-факторів, для надання допомоги іншим є тими змінами у світогляді військовослужбовців, які стають червоточиною, що з часом роз'їдає психологічне здоров'я учасника бойових дій, формуючи симптоматику ПТСР.

Відсутність в структурі цінностей військовослужбовців з ознаками посттравматичних стресових реакцій на відміну від військовослужбовців, у яких після участі в бойових діях збережене психічне здоров'я, фактору, що дозволяє бути відповідним змінам, вірогідно також посилює травматичний ефект дії бойових стресорів.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало доцільність подальшого

вивчення ролі цінностей у соціальній роз'єднаності, як одному із механізмів формування посттравматичних стресових реакцій у військовослужбовців, які пережили потенційно морально шкідливу подію (РМІЕ).

Література

1. Kolesnichenko O, Prykhodko I, Matsehora Ya, Bolshakova A, Bilyk O, Storozhuk N, Lazor K, Trybulkevych K. Typology of individual values of combatants of the War in Eastern Ukraine, *Romanian Journal of Military Medicine*. 2022. 1, 109-117.
2. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців Національної гвардії України : монографія. Харків : НА НГУ, 2018. 488с.
https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monograf_bojov_psihol_travm_2018.pdf
3. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. 745 с.
http://books.ndcnangu.co.ua/knigi/monografija_psihologvchna_bejopeka_2016.pdf
4. Müller M., Forstmeier S., Wagner B., & Maercker A. Traditional versus modern values and interpersonal factors predicting stress response syndromes in a Swiss elderly population. *Psychology, Health & Medicine*. 2011. 16(6), 631–640. <https://doi.org/10.1080/13548506.2011.564192>
5. Maercker A, Mohiyeddini C, Müller M, et al. Traditional versus modern values, self-perceived interpersonal factors, and posttraumatic stress in Chinese and German crime victims. *Psychol Psychother*. 2009. 82(2):219-232.
<https://doi.org/10.1348/147608308X380769>
6. Zimmermann P., Firnkes S., Kowalski J. T., Backus J., Siegel S., Willmund G., & Maercker A. Personal values in soldiers after military deployment: associations with mental health and resilience. *European Journal of Psychotraumatology*. 2014. 5(1):229-239;
<https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.22939>.
7. Molendijk T., Kramer E. H., & Verweij D. Moral aspects of “moral injury”: Analyzing conceptualizations on the role of morality in military trauma. *Journal of Military Ethics*. 2018. 17(1), 36–53. <https://doi.org/10.1080/15027570.2018.1483173>
8. Williamson V, Murphy D, Stevelink SAM, Allen S, Jones E, Greenberg N. The impact of trauma exposure and moral injury on UK military veterans: a qualitative study. *Eur J Psychotraumatol*. 2020. 11(1):1704554. Published 2020 Jan 9. doi:10.1080/20008198.2019.1704554
9. Keane TM, Caddell JM, Taylor KL. Mississippi Scale for Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder: Three studies in reliability and validity. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1988; 56(1), 85–90. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.56.1.85>
10. The Army Values. URL: <https://www.army.mil/values/> (дата звернення: 26.12.2022)
11. Army Values: What Being A Soldier Is All About. URL: <https://www.usamm.com/blogs/news/army-values-what-being-a-soldier-is-all-about> (дата звернення: 26.12.2022)
12. Soldier's Creed and Army Values. URL:

<https://ww1.odu.edu/armyrotc/about/cred> (дата звернення: 26.12.2022)

13. Values and standards. URL: <https://sasra.org.uk/about/values-and-standards/> (дата звернення: 26.12.2022)

14. Мацегора Я.В., Приходько І.І., Колесніченко О.С. Особливості цінностей військовослужбовців Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2022. № 2 (81). С. 127-138.

15. Caska-Wallace, Catherine M. et al. "Standardized assessment of relationship functioning in OEF/OIF Veterans with and without PTSD." *Military Psychology*. 2019. 31: 373-383. <https://doi.org/10.1080/08995605.2019.1645536>

16. Jennifer M. Ellison, Peter J. Colvonen, Moira Haller, Sonya B. Norman & Abigail C. Angkaw. Examining the relation between PTSD and insomnia on aggression, *Military Psychology*. 2019. 31:3, 241-250. <https://doi.org/10.1080/08995605.2019.1598220>

17. Sung E, Chang JH, Lee S, Park SH. The Moderating Effect of Cognitive Flexibility in the Relationship Between Work Stress and Psychological Symptoms in Korean Air Force Pilots. *Military Psychology*. 2019. 4;31(2):100-106.

<https://doi.org/10.1080/08995605.2018.1556083>

18. Harper K. L., Stanley M. A., Exline J. J., Pargament K. I., Fletcher T. L., & Teng E. J. The impact of social support and morally injurious events on PTSD symptoms in veterans. *Military Psychology*. 2020. 32(4), 352-362. <https://doi.org/10.1080/08995605.2020.1760684>

19. Megan L. Avery & Meghan E. McDevitt-Murphy. Impact of Combat and Social Support on PTSD and Alcohol Consumption in OEF/OIF Veterans, *Military Behavioral Health*. 2014. 2:2, 217-223. <https://doi.org/10.1080/21635781.2014.891433>

Y. Matsehora, Ph.D. in Psychology, senior researcher

O. Kolesnichenko, Doctor of Psychological Sciences, senior researcher

I. Prykhodko, Doctor of Psychological Sciences, Professor

M. Bayda, senior researcher

National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv (Ukraine)

CHARACTERISTICS OF MILITARY VALUES IN MILITARY PERSONNEL PARTICIPATING IN COMBAT ACTIONS WITH POST-TRAUMATIC STRESS REACTIONS

According to the results of the research, the features of military values of military personnel participating in combat operations, who have post-traumatic stress reactions, were determined. Military personnel participating in hostilities, who were divided into two groups, took part in the study: military personnel with signs of post-traumatic stress reactions - 61 persons; and military personnel who do not have pronounced post-traumatic stress reactions - 277 people. The age of the research participants is from 20 to 55 years.

It was determined that military values do not allow reliably predicting post-traumatic stress reactions in servicemen participating in hostilities, however, their role in regulating the relationships of servicemen with signs of post-traumatic stress reactions cannot be neglected.

In servicemen who have signs of post-traumatic reaction, there is a pronounced vectoriality in the hierarchy of values from the triad of courage, as an idea of the dignified treatment of a serviceman, to the triad of awareness of one's own lack of strength to carry out countermeasures, one's own unreliability for others. Psychological trauma significantly affected the structure of military values of servicemen, making them an unreliable part of the military team. Thus, their value structure, which should regulate professional activity, reflects their focus on traumatic aspects - for them, the realization of courage is a step beyond the boundaries of ideas about one's own capabilities, and professionalism is associated with overcoming difficulties. They believe that their experience allows them to be guided by their own ideas about the duty to the military team, to act at their discretion.

The absence in the value structure of servicemen with signs of post-traumatic stress reactions, in contrast to servicemen whose mental health is preserved after participating in combat operations, of a factor that allows for appropriate changes, probably also increases the traumatic effect of combat stressors.

Key words: values, psychological traumatization, military serviceman, service-combat activity, combat experience, values, post-traumatic stress disorder.

References

1. Kolesnichenko O, Prykhodko I, Matsehora Ya, Bolshakova A, Bilyk O, Storozhuk N, Lazor K, Trybulkevych K. Typology of individual values of combatants of the War in Eastern Ukraine, *Romanian Journal of Military Medicine*. 2022. 1, 109-117.
2. Kolesnichenko O.S. *Zasady boiovoi psikhologichnoi travmatyzatsii viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Basics of combat psychological traumatization of military personnel of the National Guard of Ukraine]*. 2018. https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monograf_bojov_psihol_travm_2018.pdf
3. Prykhodko I. I. *Zasady psikhologichnoi bezpeky personalu ekstremalnykh vydiv diialnosti [Principles of psychological safety of personnel of extreme types of activities]*. 2013. http://books.ndcnangu.co.ua/knigi/monografija_psihologvchna_bejopeka_2016.pdf
4. Müller M., Forstmeier S., Wagner B., & Maercker A. Traditional versus modern values and interpersonal factors predicting stress response syndromes in a Swiss elderly population. *Psychology, Health & Medicine*. 2011. 16(6), 631–640. <https://doi.org/10.1080/13548506.2011.564192>
5. Maercker A, Mohiyeddini C, Müller M, et al. Traditional versus modern values, self-perceived interpersonal factors, and posttraumatic stress in Chinese and German crime victims. *Psychol Psychother*. 2009. 82(2):219-232. <https://doi.org/10.1348/147608308X380769>
6. Zimmermann P., Firnkies S., Kowalski J. T., Backus J., Siegel S., Willmund G., & Maercker A. Personal values in soldiers after military deployment: associations with mental health and resilience. *European Journal of Psychotraumatology*. 2014.5(1):229-239; <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.22939>.
7. Molendijk T., Kramer E. H., & Verweij D. Moral aspects of “moral injury”: Analyzing conceptualizations on the role of morality in military trauma. *Journal of Military Ethics*. 2018. 17(1), 36–53. <https://doi.org/10.1080/15027570.2018.1483173>
8. Williamson V, Murphy D, Stevelink SAM, Allen S, Jones E, Greenberg N. The impact of trauma exposure and moral injury on UK

- military veterans: a qualitative study. *Eur J Psychotraumatol.* 2020. 11(1):1704554. Published 2020 Jan 9. doi:10.1080/20008198.2019.1704554
9. Keane TM, Caddell JM, Taylor KL. Mississippi Scale for Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder: Three studies in reliability and validity. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1988; 56(1), 85–90. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.56.1.85>
10. The Army Values. URL: <https://www.army.mil/values/> (date of application: 26.12.2022)
11. Army Values: What Being A Soldier Is All About. URL: <https://www.usamm.com/blogs/news/army-values-what-being-a-soldier-is-all-about> (date of application: 26.12.2022)
12. Soldier's Creed and Army Values. URL: <https://ww1.odu.edu/armyrotc/about/creed> (date of application: 26.12.2022)
13. Values and standards. URL: <https://sasra.org.uk/about/values-and-standards/> (date of application: 26.12.2022)
14. Matsehora Ya.V., Prykhodko I.I., Kolesnichenko O.S. Osoblyvosti tsinnostei viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Features of the values of servicemen of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon.* 2022. № 2 (81). S. 127-138.
15. Caska-Wallace, Catherine M. et al. “Standardized assessment of relationship functioning in OEF/OIF Veterans with and without PTSD.” *Military Psychology.* 2019. 31: 373-383. <https://doi.org/10.1080/08995605.2019.1645536>
16. Jennifer M. Ellison, Peter J. Colvonen, Moira Haller, Sonya B. Norman & Abigail C. Angkaw. Examining the relation between PTSD and insomnia on aggression, *Military Psychology.* 2019. 31:3, 241-250. <https://doi.org/10.1080/08995605.2019.1598220>
17. Sung E, Chang JH, Lee S, Park SH. The Moderating Effect of Cognitive Flexibility in the Relationship Between Work Stress and Psychological Symptoms in Korean Air Force Pilots. *Military Psychology.* 2019. 4;31(2):100-106. <https://doi.org/10.1080/08995605.2018.1556083>
18. Harper K. L., Stanley M. A., Exline J. J., Pargament K. I., Fletcher T. L., & Teng E. J. The impact of social support and morally injurious events on PTSD symptoms in veterans. *Military Psychology.* 2020. 32(4), 352–362. <https://doi.org/10.1080/08995605.2020.1760684>
19. Megan L. Avery & Meghan E. McDevitt-Murphy. Impact of Combat and Social Support on PTSD and Alcohol Consumption in OEF/OIF Veterans, *Military Behavioral Health.* 2014. 2:2, 217-223. <https://doi.org/10.1080/21635781.2014.891433>

Надійшла до редколегії: 23.03.2023

Прийнята до друку: 08.04.2023